

CSÁNGÓ NYELVIDEOLÓGIÁK

TÁNCZOS VILMOS

Ideology of language of the Moldavian Csángós

The essay summarizes the most important theses of the ideology of language referring to the language and use of language of the Moldavian Csángós beginning from the first half of the 19th century until today. Due to the fact that Hungarian speaking Moldavian Csángós did not partake in the processes of the formation of the modern Hungarian nation the ideological theses referring to the language of the Csángós have evolved in a highly unique way. The essay presents the way in which the ideological theses have appeared in different scientific and political discourses about the Csángós, and it also examines the popular concepts referring to language that define the everyday, practical use of language by the Moldavian Csángós.

Bevezetés: a nyelvvideológiák

A nyelvvideológia terminus tág értelemben az élő nyelvről szóló teljes gondolatrendszerrel jelenti. Eszerint ide tartoznak mindazok az eszmék, nézetek és hiedelmek, amelyek megmagyarázzák a nyelvhasználatot (pl. mire jó a nyelv? mit jeleznek a nyelvi különbségek? hogyan viszonyuljunk a nyelvi változásokhoz? hogyan alakítsuk a gyermekek nyelvi szocializációs gyakorlatát? stb.) és ennek megfelelően kijelölik a közösség által követendő nyelvi eszményt.¹ A nyelvvideológiák úgy szabályozzák a nyelvhasználatot, hogy ezt a gyakorlatot egy magasabb tudományos vagy vallásos-filozófiai-morális szinten is igyekeznek megalapozni.

Nyelvideológiai tételeket nemcsak a politika és a nyelvtudomány, azaz az értelmiség fogalmaz meg. Léteznek **népi** nyelvvideológiák is, amelyek egy adott közösségen belül megszabják a nyelvhasználatot, ugyanis minden közösségnek szüksége van arra, hogy a nyelvi helyzeteket értelmezze, ezért az alapvető nyelvi kérdésekről mindig kialakul egy közvélekedés, amely ideologikus formában mutatkozik meg. A népi eszmerendszer a nyelvről kialakított tudást ugyanúgy igazságként jeleníti meg, mint a nem népi ideológiák. A népi nyelvvideológiákat azért kell komolyan vennünk, mert míg a felülről jövő politikai és nyelvészeti nyelvvideológiák csak közvetett kapcsolatban vannak az élő nyelvel, azaz mindig csak valamilyen viszonyulásra kényszerülnek, a népi nyelvvideológiák valóban gyakorlati jellegűek. Amazok csak a nyelvről alkotott **külső**, olykor egymással vitatkozó vélekedések, emezek pedig a közösség előtt elfogadott igazságok, amelyeknek vitathatatlanul köztük van a valós nyelvi folyamatokhoz. A népi nyelvi kategorizációk mindig hétköznapi tapasztalatokra épülnek, létük alapvető feltétele, hogy kiállják a gyakorlat próbáját. A népi nyelvvideológiák az autentikus népi kultúra részei, és figyelemmel követésük azért is fontos, mert **végső soron** maguknak a nyelvhasználóknak a vélekedéséről van szó saját nyelvi gyakorlatukról.

A népi nyelvvideológiák tételei megfogalmazódhatnak **explicit** kijelentésekben is (Például: „Ahány nyelvet beszélsz, annyi ember vagy.”; „Román kenyeret eszel, beszélj hát románul!”; „Előbb románul tanítjuk otthon, aztán úgyis megtanul az utcán magyarul.” stb.), de ahhoz, hogy ilyen proverbiumszerű kijelentések elhangozzanak, a nyelvi tudatosság pillanatnyi felébresztésére, azaz különleges nyelvi helyzetre van szükség. A népi nyelvvideológiák tételei általában **implicit** módon vannak jelen a nyelvi megnyilatkozásokban, azaz működésük nem tudatos, de bármelyik pillanatban tudatosítható és explicitté tehető. Felfoghatjuk úgy is, hogy a verbálisan meg nem fogalmazott

¹ A fogalmat ilyen tág értelemben használó Michael Silverstein (1979), Judith Irvine (1989), Susan Gal (2002) és Jeff Verschueren (2004) nézeteit összefoglalja: Laihonon 2009: 323.

implicit ideológiák voltaképpen szociálpszichológiai jelenségek. Vannak olyan kutatók, akik a nyelvi ideológia és nyelvi attitűd terminusokat szinonimaként kezelik (Összefoglalásukat lásd: Bartha 2007: 85–87).

Az implicit jelleg a népi nyelvvideológiák alapvető jellemzője. Emiatt vizsgálatuk jellegzetesen diskurzuselemzés: a kutatónak mindig arra kell figyelnie, hogy a különböző diskurzusokban hogyan fogalmazódnak meg a nyelvhasználatról szóló normák, hogyan szabályozza egy közösség a nyelvhasználatot. Ez tehát a nyelv meta-pragmatikai elemeinek vizsgálata.²

A népi nyelvvideológia is ugyanúgy történeti jelenség, mint minden más ideológia vagy mint a népi kultúra egésze. Ezért a nyelvről való népi vélekedések kapcsolatát az ún. „magaskultúrából” jövő ideológiákkal történeti perspektívában kell vizsgálni. Fontos kérdés, hogy a nyelv népi értelmezésébe hogyan épültek be az értelmiség által kialakított diskurzusok. Az egyházi élet, a politika, az oktatás, a média, a tudományos nyelvelméletek értelmezései ugyanis bekerülhetnek a népi vélekedések közé, annál is inkább, mivel ezeknek a kívülről jövő ideológiai rendszereknek gyakran éppen az a céljuk, hogy a népi nyelvvideológiát a rendelkezésükre álló eszközökkel átalakítsák. Általában sem a népi, sem a nem népi nyelvvideológiák nem érthetők meg a történeti perspektíva figyelmen kívül hagyásával és a tágabb, nem nyelvi természetű ideológiai összefüggések ismerete nélkül.

A jelen tanulmány a moldvai csángók (a továbbiakban: *csángók*³) nyelvére és nyelvhasználatára vonatkozó legfontosabb nyelvvideológiai tételeket veszi számba, kitérve az értelmiség részéről jövő nyelvvideológiák népi recepciójára.

1. A „felvilágosult” nyelvszemlélet: a barbár idióma

A *De Propaganda Fidei* római szervezet misszionáriusai a moldvai csángók nyelvét a 17–18. század folyamán a művelt nyelvekkel, mindenekelőtt az olasszal és a latinnal, illetve a román államnyelvvvel állítják szembe, és ebben az összefüggésben általában barbár nyelvnek tartják. Ez a megbélyegző nyelvi attitűd ekkor még nem a nyelvi nacionalizmus megnyilvánulása, hanem egy sokkal régebbi, a középkori latinos műveltségben gyökerező „felvilágosult” nyelvvideológia kifejeződése, amely által az egyházi értelmiség a népnyelvhez való viszonyát Európa-szerte megfogalmazta. Moldvában, ahol az idegen misszionáriusok és a helyi vallásos közösségek viszonya éppen a nyelv nem ismerete miatt, de egyéb okok miatt is mindig feszült volt (Jerney 1851: I. 34; Benda 1989: I. 42–48; Tóth 1988: 141–144), a helyi nyelv leértékelése a magyarul nem beszélő egyházi értelmiség részéről teljesen érthető volt.

Ez a régi gyökerekkel rendelkező lekicsinylő értelmiségi attitűd a 19. század első harmadában bekerült, majd máig ható érvénnyel beépült az ébredő modern román nacionalizmus ideológiai rendszerébe. Petrás Incze Jánostól tudjuk, hogy az 1830-as évek második felében C. J. Magni, a moldvai misszió pápai prefektusa a magyar nyelvet úton-útfélen gúnyolja, „ökör bögésnek, szamar ordítású kiejtési nyelvnek” nevezi, misszionáriusait a román nyelv használatára kényszeríti, román nyelvű iskolákat

² A nyelvészek elkülönítik az explicit és implicit nyelvvideológiákat (ismertetésüket lásd: Bodó 2009: 341–344), de ez a merev szembeállítás, nem helyénvaló, hiszen egyetlen egységes tudati rendszerről van szó. Úgy vélem, helyesebb a nyelvvideológiai tételek explicit és implicit kifejeződéséről beszélnünk.

³ A tanulmányban a *csángó* szót kizárólag a *moldvai csángó* szinonimájaként használom. *Moldvai csángó*nak nevezem Románia Moldva nevű országrészének csaknem teljes, ma a nyelvcsere falként különböző stádiumában lévő katolikus népességét. Ez a népcsoport zömében – néhány jobbra beolvadt, kisebb lélekszámú más közösségtől eltekintve – magyar eredetű. Ebben az értelmezésben a moldvai csángók lélekszáma a 2002-es népszámlálás szerint 232 045 fő, a még magyarul beszélők lélekszáma pedig – egy 2008-2010-ben végzett saját felmérésem szerint 48 752 fő (21%) (Tánczos 2011).

szervez. Emiatt – és egyéb visszaélések miatt – összeütközésbe kerül a Moldvában szolgáló magyar minorita lelkészekkel, akik „felszólaltak és nyelvüket férfiasan védeni kezdték”, sőt előljárójuk magatartása ellen tiltakozva Rómához fordulnak. Az „apostoli vizitátor” attól való féltében, hogy a magyar diplomáciai nyomás következtében elveszti hivatalát, 1837-ben behízélgő levelet ír a Magyar Akadémiához, amelyben román nyelvű magyar nyelvtanokért folyamodik, azt állítván, hogy hívei már nem tudnak magyarul és így tanulhatják újra a nyelvüket. (Petrás 1979: 1312–1313)

Ezzel a régi gyökerű nyelvi attitűddel függ össze, hogy a moldvai csángó falvakban beszélt archaikus nyelvet a román közgondolkodás ma is alacsony értékű nyelvnek, a maradiság kifejezőjének, nevetségesnek, komolytalannak tartja, és nap mint nap stigmatizálja. A nyelvi stigmatizációt fejezik ki a következő, megbélyegző román kifejezések: *corcitură* ('kevert, korcs'), *talmeș-balmeș* ('összevisszaság, zűrzavar'), *limbă păsărească* ('madárnyelv'), *idiomă aiurea* ('céltalan, összevissza idioma'), *grai aparte* ('sajátságos nyelvjárás' – gúnyos hangsúllyal mondva) stb. E szemlélet szerint maga a *csángó* (román: *ceangău*) szó is 'korcsiturát', 'alacsonyrendűt', 'elmaradottat' jelent, helyette a *moldvai katolikus* (román: *catolic din Moldova*) lenne az értéksemleges, modern terminus, amelyet a csángók etnonimaként használhatnának.

A csángók hagyományos nyelvének megőrzését célzó Magyarországról vagy Erdélyből jövő törekvéseket a román nacionalizmus ezen az ideológiai alapon minősíti úgy, hogy a lokális tradíciókhoz való ragaszkodás nem más, mint a csángók erőszakos kirekesztése az általuk is óhajtott modernizációs folyamatokból. A nyelvcsere-t kieresztelő román nyelvi nacionalizmus az államnyelven történő modernizációt tekinti legfőbb értéknek, és a csángó hagyományos kultúra magyar oldalról jövő romantikus eszményítését, a kulturális primitivizmus átesztétizálását pedig vehemensen elutasítja. Sever Mesca, a szélsőségesen nacionalista Nagyrománia Párt (PRM) alelnöke egyik parlamenti beszédében 2000-ben így fogalmazott: „*Azt javaslom, hallgassák meg ezeknek a románoknak, pontosabban a csángóknak a felháborodott kiáltásait, akiket úgy csalogatnak, mint a 2–300 évvel ezelőtti Afrika vadjait a jelenkor gyöngyeivel.*” (Tampu 2009: 93) Felix Măriuț, Budapesten szolgáló csángó pap 2010. január 30-án egy általa szervezett fórumon sértésnek nevezte azt a képet, amelyet a magyar média, internetes oldalak és könyvek a Csángóföldről forgalmazznak, mert ezek csak az ottani elmaradottságot tárják fel. (Forrás: <http://www.ercis.ro/actualitate/viata.asp?id=20100174>–2011-03-13)

A tradicionális „barbár nyelv” elutasítása és a korszerű román nyelven történő nyelvi szocializáció igenlése ma az egyik legfontosabb tényezője a moldvai csángók nyelvcserejének. Ebben az ideológiai kontextusban az Moldvai Csángómagyarok Szövetsége (a továbbiakban: MCSMSZ) „magyaróra” programjához is a korszerűtlenség, a barbárság, a műveletlenség konnotációi társulnak, ami miatt az egész program szimbolikusan aláértékelődik. Az oktatási program egyik tanára így számol be egy ilyen nyelvi eseményről Újfalu (Nicolae Bălcescu) faluból, ahol épp akkor szervezték meg az oktatást: „*Amikor megkérdeztem, hogy mi a véleményük, hogy lesz magyar tanítás, azt kérdezték, a magyar nyelv az milyen nyelv? De az idősebbek beszélnek rendszeresen a gyerekeikkel, az utcán is magyarul köszönnek egymásra, sokszor hallani lehet: »Dicsértesszék az Istennek!« Egy napon, amikor a gyerekek mentek haza a magyar óráról, a szomszédok azt mondták nekik, hogy megint »paraszt órára voltak«. Néhány embernek a magyar egyet jelent a parasztsággal, butasággal. Nem számba véve ezeket a beszédeket, megkezdtem az új tanévet, a gyerekek jönnek az órákra.*” (Forrás: http://www.csango.ro/index.php?page=fe_oktatasrol – 2011-03-13) Az értékítéletet kifejező 'paraszt' szó itt az 'egyszerű, közönséges, nyers, durva' egyértelműen pejoratív jelentésben szerepel, amely a szó elsődleges, melléknévi jelentése volt a régi magyar nyelvben, és amelyet a moldvai csángó nyelvjárás máig megőrzött.

2. A romantikus nyelvszemlélet ideológiái

2.1. A nemzeti nyelv egysége

A magyar értelmiségi elit érdeklődése a 19. század 30-as és 40-es éveiben ébredt fel a moldvai csángók iránt, és ez az érdeklődés hangsúlyozottan irányult a nyelv kérdésére.

A 19. század első felének nemzeti romantikája a nemzeti nyelvet goethei *ősjelenség*ként (Urphaenomenon) fogja fel, olyan kulturális terméként, amely kifejezi a magyar nemzeti szellem igazi, eredeti természetét. Az egyetlen tiszta magyar nyelvtől való eltéréseket romlás eredményének tulajdonítják, amely különböző okokkal (például mostoha történelmi viszonyok, értelmiség hiánya, idegen nyelvi hatás stb.) megmagyarázható, de ugyanakkor a nyelvi tisztaság megőrzése etikai imperatívusz is. Petrás Incze János moldvai csángó származású katolikus pap, folklórgyűjtő 1838-ban a Magyar Akadémiához írt levelében vitába száll Schedel (Toldy) Ferencsel, az akadémia titkárával, aki úgy vélekedik, hogy a moldvai magyarok egy része „megfeledkezett nemzeti nyelvéről”, más része pedig „elromlottan beszél”. Petrás tagadja a nyelv romlott mivoltát, noha elismeri, hogy a moldvai magyarok nem beszélnek „grammatica szerint”, de megjegyzi, hogy vannak falvaik, ahol olyan tiszta a beszédük, „hogy már az a magyar hazában is elegendő volna”, sőt nyelvük könnyebben érthető, mint egyik-másik magyarországi tájegység magyar nyelve. (Petrás 1979: 1313–1314) A reformkori értelmiség tehát *magyarnak* ismeri el a moldvai csángók nyelvét, csupán a „romlottság” mértéke képezi a vita tárgyát. Erre vonatkozóan 1941-ben Döbrentei Gábor is több kérdést intéz Petrás Incze Jánoshoz.

2.2. A nyelvi eszményítés és irányjai

A romantikus korszak nyelvvideológiájának van néhány olyan tétele, amely azóta is újra és újra felbukkan a csángók nyelvéről való magyar közgondolkodásban.

a) Ősiségkeresés, mitizálás

A nemzet őseredeti nyelvének keresése tipikus romantikus gondolat. Mivel a nemzeti nyelvet ősjelenségként fogják fel, és a népre úgy tekintenek, mint az ősi magyar kultúra őrzőjére, így természetszerű, hogy a romantika korában Moldva titokzatos eredetű magyar lakóit azzal „gyanúsítják meg”, hogy ők a magyar nyelv őseredeti változatát beszélik. Ezek az eredeztetés elméletek (például a honfoglalás kori magyarságtól való származtatás elmélete, az ún. „kun elmélet” stb.) sorra megdőlték ugyan, de az a nyelv-ideológiai tétel, miszerint a moldvai csángók nyelvére úgy tekinthetünk mint a nemzeti autenticitás kifejeződésére, ma is fel-felbukkan a mai magyar művelődési életben, irodalomban és politikai gondolkodásban. A kétségkívül archaikus és egyedi nyelvi elemek jelentősége megnő, mitizálódik. Egy budapesti vállalkozó nemrég arról próbálta meggyőzni a nála dolgozó csángó vendégmunkást, hogy az ő nyelve a legszebb, legeredetibb magyar nyelv, aki viszont kinevette a „pátront” emiatt, és a csángó nyelv romlottságára, elrománosodott jellegére hivatkozott (Csík, 2009, saját gyűjtés). Lükó Gábor 1932-ben egy csaknem teljesen elrománosodott istenhátamögötti kis csángó faluban, a Jugánból messze kirajzott Jázu Porkulujban, ahol már csak a házigazda család beszélt magyarul, a háziak legnagyobb csodálkozására azt fejtegette, hogy ő magyarul tanulni jött ide, mert itt még nem németesítették el a nyelvüket, úgy, mint Budapesten. (Interjú Lükó Gáborral. Budapest, 2000. jún. 16.)

b) Nyelvi esztétizálás

A mítoszok természetrajzának megfelelően a csángó nyelvi archaizmusok feletti lelkesedés gyakran kapcsolódik össze nyelvi esztétizálással. Ami népi, az ősi, és ami ősi, az szép is – hangzik a kulturális primitivizmus esztétikájának romantikus tétele. A moldvai és gyimesi csángó nyelv költői képei, metaforái a legnagyobb magyar költőket,

írókat is varázslatba ejtették, és ma is lépten-nyomon lehet találkozni a csángó belső keletkezési szavak szépsége, találó képszerűsége feletti lelkesedéssel is. (Néhány példa az eredeti szemléletet, metaforikus képi látást kifejező belső keletkezési csángó kifejezésekből: *fődingás* = 'földrengés', *naputánjáró* = 'napraforgó', *esőtartó* = 'esőernyő', *buwóka* = 'kullancs', *megmásodegyesedik* = 'teherbe esik', *serény vonat* = 'sebes vonat', *csudaváró* = 'cirkuszi bűvész' stb.)

c) Egzotikum keresés

Ugyanebben a romantikus gondolkörben értelmezhető a nyelvi egzotikumok iránti fogékonyság is. A nyelvi archaizmusokat tartalmazó csángó folklórgyűjtések, hanglemezek, filmek iránti mai nagy piaci érdeklődés bizonyára a kulturális termékek egzotikus, „érdekes” voltának is szól. Ma is sokan vélekednek úgy, hogy a moldvai csángó nyelv és folklór *mitikus megalapozottságú*: a) köze van a magyarság ázsiai eredetéhez; b) kifejez egy kereszténység előtti világgépet; c) a nyelv egészen egyedi és magas szellemi minőségekkel teremt kapcsolatot, következésképpen maga is magasabb rendű.

A moldvai csángók „felfedezése” a 19. század 30-as és 40-es éveiben történt, amikor Magyarországon különösen nagy volt az érdeklődés a mesés kelet iránt. Úgy is mondhatjuk, hogy ez a felfedezés egy magyar orientalizmusba integrálódott. Jerney János őstörténész, aki az ún. „kun elmélet” híveként a 1844-ben „a Magyarok őshelyeinek kinyomozása végett” érkezik Moldvába, egy számára meglepő nyelvi realitással, az olasz misszionáriusok által megvalósított durva nyelvirtással találkozik itt, és 1851-ben megjelent könyvében már le is számol a romantikus illúziókkal: *„Forduljunk el e szívlázító képektől, miknek vidorra alakítása végett már minden kigondolható módok hasztalan kísértettek meg a nagy befolyású magyarok előtt.”* (Jerney 1851: I. 34).

Az egzotikum keresés a mai magyarországi, nyugat-európai és amerikai szerzők munkáiban is fellelhető. Sokan a moldvai csángók kapcsán sűrűn emlegetik a népcsoport ősiségét, ázsiai eredetét, Etelközt, Attila hunjait és így tovább. A *National Geographic* csángó száma 2005-ben *In the shadow of Attila* [Attila árnyékában] főcímmel jelent meg, és a népcsoportot az ázsiai nomádok örökösének tartja (Viviano–Tomaszевski 2005: 67–83).

2.3. A nyelvi veszélyeztetettség: a csángó nyelvhalál mint magyar sorsszimbólum

Az a tragikumközpontú nézet, amely a magyar nemzeti nyelv egészére vonatkozóan már a 19. század eleje óta jelen van a magyar közgondolkodásban, a moldvai csángók nyelvére vonatkozó értelmezésekben a század második felében jelenik meg. „Ennek fenntartói a magyar nyelvet külső erők által üldözött, magányos és minőségében is egyedülálló rendszernek tekintik. A magyar nyelv ekkor azonosul a magyar nyelvet beszélők közösségével, közvetlenül a magyar nemzettel, így annak tragikusan értelmezett történetével” – foglalja össze ennek a szemléletnek a lényegét Tolcsvai Nagy Gábor (Tolcsvai Nagy 2009: 79). Ez a tényező a moldvai csángó nyelvről kialakított ideológiai elképzelések esetében különösen fontos, hiszen a nyelvi veszélyeztetettség ténye, illetve az erre való értelmiségi reflexiók egyidősek a moldvai csángóság felfedezésével, és azóta is folyamatosan jelen vannak a nyelvértelmezésekben.

A nyelv és a népcsoport „árvaságára”, „elszakadtságára” való hivatkozás („a világ legárvább, legelfelejtettebb népcsoportja”) és az ebből fakadó nyelvi veszélyeztetettség már a század második felében keletkezett ún. *Csángó himnuszban* is benne van („*ágról szakadt madár vagy te, / elvetette elfelejtve*”, „*csángómagyart el ne veszítsd*” stb.). Némileg ellentmondásos, hogy a csángó nyelv már felfedezése és romantikus eszményítése idején kezd a magyar nyelv haláláról szóló herderi prófécia metaforájává válni. A jelenséget lényeglátó tömörséggel fogalmazza meg Hatós Pál: „Ez a perifériát és távolságot mozgósító narratíva

(ti. az árvaság, elszakadtság és elfelejtettség narratívája – T. V.) színre lépése óta a prognózis és prófécia intenzív és szimbolikus együttlétére van utalva. Kezdetét a modern paradoxon határozza meg: ahhoz, hogy az ébredő magyar nemzeti mozgalom felismerje a csángókban a rokont, mint elszakadtakat kellett számba venni őket.” (Hatos 2009: 76)

Ma a korszerűsödést és nyelvi egyneműsödést szorgalmazó román intézmények (iskola, egyház, hivatali élet, sajtó stb.) természetesen nem értik, illetve nem akarják megérteni sem a nyelvi veszélyeztetettség, sem a nyelvi eszményítés romantikus ideológiai tételeit. Ők a helyi magyar nyelv romantikus mitizálását egyfelől azért utasítják el, mert ezt a nyelvi kulturális primitivizmus indokolatlan eszményítésének fogják fel, másfelől meg azért, mert mögötte magyar nacionalizmust sejtene, amely szemben áll a modernizálódás jegyében történő nyelvi homogenizációval.

Az MCSMSZ „magyaróra” programja – igen helyes módon – rugalmasan viszonyul a magyar sztenderd nyelv és a helyi nyelv szembenállásához, azaz számos jelét adja annak, hogy értéket és jelentőséget tulajdonít a hivatalos intézmények által „barbárnak” és „nevetségesnek” tartott csángó tájnyelvnek is. A didaktikai program nyelvvideológiája az „így is lehet, úgy is lehet” toleráns elvet követi, miközben végső célul a sztenderd magyar nyelv megtanítását és a lokális kultúra értékeinek tudatosítását tűzi ki. Ez a nyelvi értékeket relativizáló magatartás egyfelől egy esztétizáló nyelvszemléletben gyökerezik („a csángó nyelv szép!”), másfelől pedig hatottak rá azok a modern pragmatikus nyelvelméletek is, amelyek a funkcionalitásban és működőképességben látják bármilyen élő nyelv értékét („a használt nyelv betölti a maga funkcióját!”).

A helyi nyelv és a magyar köznyelv szembenállásának kérdésében a népi nyelvvideológia szintjén egy harmadik álláspont fogalmazódik meg, amely kifejezetten pragmatista. Azok a szülők, akik gyermekeiknek magyarórákat és faluközösségüknek magyar nyelvű misét követelnek, világosan megfogalmazzák, hogy ezt a harcot a helyi hatalmasságokkal szemben ők csak az „igaz magyar nyelv” megtanulása révén nyerhető haszonért hajlandók felvállalni, a helyi csökkent értékű dialektusért semmiképpen nem. Értelmezésükben az „igaz magyar” a ’valódi’, ’köznyelvi’, ’irodalmi’, ’tisztá’ szinonimája, amelyet elképzelésük szerint Magyarország fővárosában, „Budapesttában” beszélnek, és a „magyaróra” programtól ők azt várják el, hogy ezt a nyelvet a gyermekeiknek megtanítsák. Az anyanyelvi vallásgyakorlás érdekében a jászvásári püspökséghez intézett – többször megismételt és mindig teljes mértékben sikertelen – beadványok mindegyike kifejezetten a „*magyar mise*”, nem pedig valamiféle „*csángó mise*” érdekében történt.

3. A pozitivista-strukturalista nyelvelmélet ideológiai rendszere

3. 1. A nyelvi identifikáció kérdése: nyelvjárás vagy nyelv?

A 19. században a szinonimaként kezelt ósit és népit a „tisztá magyarság”, azaz a nemzeti jelleg kifejeződésének fogták fel, és a század végére megszilárduló pozitivista tudományoszmény is a népnyelv és az irodalmi nyelv egységes szemléletét hirdette, megpróbálva a kettőt összekapcsolni (Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond stb.). A 20. században e nyelvfelfogás folytatásának tekinthető az a pozitivista előzményekre visszamenő, de elméleti megalapozottságában saussure-i strukturalista szemlélet, amely szerint a magyar nyelv egyetlen egységes, önlevű, a homogén nyelvközösség egészére kiterjedő rendszer. A legnevesebb magyar nyelvészek (Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Bárczi Géza stb.) által képviselt felfogásban a sztenderd magyar nyelv a nyelvjárások egységesülésének eredményeként jött létre, és olyan önlevű, a mindenkori élő nyelvhasználattól, azaz a tényleges beszélőktől független abszolút nyelvi rendszert jelent, amelyben a magyar nyelv mintegy kiteljesítette önmagát, és amely eszközként mindig a beszélők rendelkezésére áll. Ez a nyelvfelfogás egyidejűleg és egyformán értékeli, egységben látja

a mai irodalmi nyelvet és a nyelvjárásokat, amelyek mind az egységes magyar kultúra lenyomatai. (Erről bővebben, összefoglaló igénytel: Tolcsvai Nagy: 2009. 77–80)

Ez a nyelvértelmezés természetesen nem más, mint a nyelvtudomány világában alkalmazott nyelvvideológia. Ideologikus gyökere abban áll, hogy ebben a felfogásban a nyelvi területi változatok megnevezésére szolgáló összes kategória – mint például: nemzeti nyelv, nyelvjárás régió és alrégió, nyelvjárás csoport, helyi nyelvjárás stb. – elvont és pusztán elméleti jellegű fogalmak, és e kategóriák egymástól való elkülönítésének nincs is biztos, egzakt módon „tudományosnak” nevezhető alapja, ugyanis a nyelvjárás jegyek folyamatos kontinuumából nem lehet kiemelni olyan általános szempontokat, amelyek alapján egy-egy ilyen kategorizációt mindig ugyanúgy lehetne elvégezni. A megalapozás elméleti bizonytalansága ellenére ez a nyelvértelmezés széles körű és eredményesnek mondható gyakorlati alkalmazást nyert a 20. századi nyelvészeti kutatásokban.

A moldvai csángók nyelvére vonatkozó legjelentősebb kutatások is eszerint a pozitivistá-structuralista nyelvfelfogás szellemében szerveződtek. Ebben a megközelítésben a csángók nyelve az elvont abszolútumként tételezett magyar nyelv egyik nyelvjárása lett, amelyen belül a kolozsvári nyelvföldrajzi iskola kutatói (Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Márton Gyula, Murádin László és mások) az 1949–1962 között végzett hatalmas terepmunka eredményeként elkülönítették az északi csángó, a déli csángó és a székelyes csángó nyelvjárás csoportokat. (Erről bővebben: Szabó T. 1981: 482–527; Márton 1954: 376–382, 1972: 13–25; Tánczos 2004: 211–264) Ma vannak nyelvészek, akik a belső tagolás további részletezését is lehetségesnek tartják (Juhász 2003. 308).

Elméleti szempontból ugyanilyen rangú, és ugyancsak inkább ideologikus fogantatású, mintsem „biztos” tudományos megalapozottságú az a nézet is, amely nem a magyar köznyelv egyik nyelvjárásaként, hanem önálló nyelvként fogja fel a csángók által beszélt nyelvet. Erre az álláspontra azért érdemes különös módon odafigyelni, mert úgy tűnik, hogy a csángók nyelvének nemzetközi jogi védelme inkább ebben a nyelvvideológiai értelmezésben valósítható meg, ugyanis a magyar nemzeti nyelv egyik nyelvjárásaként nem számíthat akkora odafigyelésre, mint ha veszélyeztetett önálló nyelvként definiálja önmagát. Ezt az értelmezést szorgalmazta például Tytti Isohookana-Asunmaa európai diplomata is, aki kitaró munkájával elérte, hogy az Európa Tanács parlamentje 2001-ben elfogadta az 1521. számú ajánlást, amely Románia számára kötelezővé tette a moldvai csángó kultúra, hagyományok és nyelv védelmét. (Isohookana-Asunmaa 2001) A neves finn diplomata a magyar nyelvű misét és magyar nyelvű oktatást kérvényező Csángó szervezet vezetőinek 2002-ben (tehát már az ajánlás elfogadása után!) kifejtette, hogy az Európa Tanács a jogvédelmet csak a *csángó* nyelv és kultúra vonatkozásában tudja elképzelni, *magyar* nyelvként vagy magyar nyelvjárásaként nem lehet, és nem is érdemes a csángók nyelvét megvédeni („a nagy magyar nemzetet nem szükséges megvédeni”).

Azt, hogy az egyedül tudományosnak tartott leíró-structuralista nyelvi kategorizációk nem evidencia jellegűek, hanem maguk is ideologikus alapon születtek, az is jelzi, hogy a népi pragmatikus nyelvészlelet számára sem evidencia az, amit a nyelvtudomány egyértelműen annak vél: maguk a csángók nem tekintik saját nyelvüket sem önálló nyelvnek, sem a magyar nyelv dialektusának. Ez azért történik így, mert maguk a beszélők nem elméleti premisszák, fogalmi kategóriák alapján, hanem kizárólag gyakorlati oldalról közelednek ezekhez a kérdésekhez, és emiatt másként vélekednek mind a nyelvi identifikációról, mind a regionális belső nyelvi tagolódásról, mind a nyelvi kölcsönhatásokról.

Amikor Márton Gyula a leíró-strukturalista nyelvszemlélet alapján összeállította *A csángó nyelvjárás román kölcsönszavai* című gyűjteményét (Márton 1972), azt feltételezte, hogy a szótárba felvett több ezer (egészen pontosan 2690) lexéma kölcsönszóként került be ebbe az alapvetően magyar dialektusba, azaz úgy vélekedett, hogy létezik egy rendszerszerűen leírható „tisza magyar” nyelv, amelyben bizonyos fogalmi területeken jelen vannak román kölcsönszavak is.

Csak hogy a nyelvi kölcsönhatások újabb vizsgálatai azt mutatják, hogy egy nyelv nem egyszerűen szavakat kölcsönöz egy másik nyelvből, a hatás sokkal összetettebb és – ha szabad így mondani – mélyrehatóbb. A csángók nyelvének vizsgálataiból is kitűnik, hogy a kódváltások nemcsak szavak szintjén, hanem frazeológiai kapcsolatok, mondatok, sőt egészen nagy szövegegységek szintjén is végbemennek – az okok megvilágítása pedig a legbonyolultabb nyelvpszichológiai kérdések közé tartozik. Ha tehát Márton Gyula valahogy így fogta volna fel a román nyelv kölcsönhatását a csángóra, akkor akár a román nyelv egész szókincsét felvehette volna *A csángó nyelvjárás román kölcsönszavai* című munkájába. (Ezzel a problémával ma a készülő *Csángó Szótár* szerkesztőinek, a Péntek János által irányított kolozsvári munkacsoportnak is szembe kell néznie.) Lexikális és nyelvi pragmatikai szinten tehát a csángók nyelve valamiféle erős egyveleg. A kódváltások gyakoriak, természeteseek, a nyelvi szintek mindegyikére jellemzőek. Ebből kifolyólag a beszélők gyakran maguk sem nagyon tudják, hogy mikor milyen nyelven is beszélnek, és ezt rendszerint világosan meg is fogalmazzák: „se románul, se magyarul”, „románul es, magyarul es”, „csak így csángóson” – lehet hallani úton-útfélen.

A magyar értelmiség szemléletmódját nem nagyon tud mit kezdeni ezzel a népi pragmatikus nyelvszemlélettel, hiszen a 19. század eleje óta megtanulta, hogy a nyelvhez előre kialakított fogalmi kategóriákkal, vagyis ideologikusan kell viszonyulni. Meghökkenünk és méltatlankodunk akkor, amikor a csángók saját nyelvüket nem tartják magyarnak, hanem egy magyar-román, sőt olykor román-magyar keveréknyelvnek, olyan „korcsituranak”, amelyben a román és magyar nyelv egyformán van jelen. (Itt most nem térek ki azoknak a mulatságos eseteknek a példázására, amikor saját nyelvükben magyar szavakat tartanak románoknak, román szavakat pedig magyarnak. A lényeg az, hogy tudnak a nyelvi keveredés tényéről.) A csángók értetlenkednek és húzódoznak akkor, amikor a nyelvüket „a magyarok” ideologikus kontextusban magyarnak nevezik, holott nem ideologikus viszonyulásaikban ezt a nyelvet – amint ezt Szilágyi N. Sándor kimutatta – rendszerint ők maguk is *magyar* nyelvnek mondják. (Szilágyi N. 2002: 85–86, 2006: 111)

3.2. Egy gyakorlati célkitűzés: a nyelvmegőrzés

Amennyiben öröknek és abszolútumnak fogjuk fel a nemzeti nyelveket és ezek regionális változatait, ezen az elméleti alapon csak a nyelvmegőrzés célkitűzését lehet logikusan követhető nyelvvideológiai célként és egyszersmind etikai imperatívusként megfogalmazni. A nyelvmegőrzés az abszolútumként, a priori létezőként felfogott nyelvi változat (értsd: csángó nyelv) megőrzését, tisztaságának és önmagával való azonosságának hosszú távú biztosítását jelenti. A moldvai csángókra vonatkozó diskurzusból erre vonatkozóan terjedtek el a „nyelvmentés”, illetve „csángómentés” terminusok, és a nyelvmegőrzés igénye nagyon sok közéleti fórumon erőteljesen megfogalmazódott.

Az ideológiai tétel kapcsán azonnal felmerülő, jogos kérdés az, hogy a „csángómentő” értelmezésben vajon ún. „skanzen-nyelv” lesz-e a csángó nyelv? Ma is vannak ugyanis neves nyelvészek, akik a veszélyeztetett nyelvek beszélőit a hagyományos kommunikációs magatartások megőrzésére és folytatására buzdítják (például David Crystal a nyelvhalálról szóló híres könyvében – Crystal 2000), akiket mások azzal vádol-

nak, hogy eközben nem tulajdonítanak jelentőséget a modernizációnak és a megváltozó ökológiai környezetnek. (Lásd összefoglalva: Kontra 2010: 21) Végül soron nyelvmegőrzésre ösztönöz az Európa Tanács 2001-ben elfogadott 1521-es számú ajánlása is.

De lehet-e egy skanzen nyelv beszélésére kényszeríteni a beszélőket? A kérdésnek mindkét vonatkozása érdekes: lehetséges-e, illetve jogszerű-e egy ilyen egyszerű nyelvi befolyásolás egyáltalán.

Ami a gyakorlati megvalósíthatóságot illeti, több nyelvész vélekedik úgy, hogy a nyelvi magatartás profit-vezérelt magatartás, tehát a beszélők a lehető legtermészetesebben, logikusan viselkednek akkor, amikor a globalizáció és a piac érdekeinek megfelelően feladják az anyanyelvüket, vagyis mindig inkább önmagukat akarják megmenteni, nem pedig a nyelvüket. (Erről bővebben: Kontra 2010: 21–22.) Ez a pragmatizmus a moldvai csángók körében is megtapasztalható. Előbb láttuk, hogy amikor az egyházi értelmiség 1884 táján a román utat választotta, a csángó nyelv beszélői követték őket ezen az úton. A nyelv feladását illetően a csángó falvakban (mármint ott, ahol a nyelvcseré nem következett be már korábban) az 1962-ben lezárult kollektivizálás körüli időnek majd az 1970-es és 1980-as évek „szocialista iparosításának” volt döntő jelentősége, és ezen a nyelvpszichológiai beállítódáson az 1989-es rendszerváltás sem változtatott, a társadalmi-gazdasági ökológiai változásokhoz való adaptálódás tovább zajlott. Mindenképp úgy tűnik tehát, hogy a nyelvcseré folyamatát a beszélők opciói határozzák meg alapvetően, nem pedig a nyelv intézményi környezete.

Van olyan „csángómentő” nyelvideológia is, amely nem a globalizáció feladásában, nem a nyelvi zárványok megteremtésében látja a megoldást, hanem épp ellenkezőleg a Csángóföld gazdasági felemelkedését, a modernizációs folyamatokkal való lépéstartást tűzi ki követendő célul. Ez a cél a MCSMSZ programjában is benne van, de a modernizáció mint „csángómentő” ideológia mindenekelőtt Budapesten fogalmazódik meg. Eszerint a csángók gazdasági megsegítésének, az egészségügyi kérdések korszerű megoldásának, az új oktatási formák létrehozásának alapvető célja „a szülőföldön magyarként való megmaradás”. Ezek a célok és hozzá vezető utak akár reálisak is lehetnének, hiszen a nyelvcseré megállításhoz modernizációs elméleteit megfogalmazó nyelvészek között is sokan vannak, akik úgy gondolják, hogy egy népcsoport nyelvcseréje csak akkor állítható meg, ha a teljes ökológiai környezetet gazdasági, társadalmi és kulturális vonatkozásban egyaránt a kihaló nyelv javára sikerül gyökeresen megváltoztatni, azaz, ha a beavatkozás nyomán olyan helyzet alakul ki, hogy a beszélőknek – akiknek nyelvi magatartása tudvalevőleg profit-vezérelt magatartás (Pierre Bourdieu és Salikoko Mufwene idevágó nézeteit idézi: Kontra 2000: 21) – „megéri” a saját anyanyelvüket (is) választani.

De vajon mennyi lehetősége van egy ilyen ideológia gyakorlatba ültetésének Moldvában?

Tudjuk azt, hogy a nyelvcseré az ökológiai környezet megváltozása miatt – kollektivizálás, iparosítás, ingázás, a tömegkommunikációs eszközök és egyéb kulturális intézmények által teremtett nyelvi környezet stb. – miatt indul be és válik visszafordíthatatlanná. A nyelv átörökítésében megnyilvánuló nyelvpszichológiai következmények (pl. miért kezdek a csecsemővel és a kisgyermekkel kizárólag románul beszélni a családban?) csak ennek a folyamánnyal. Következésképpen a nyelvcseré visszafordításának reális feltétele ugyancsak az ökológiai környezet megváltozása. De milyen irányba alakítsuk ezt a társadalmi-gazdasági és kulturális ökológiai környezetet?

1. Az egyik út a „skanzenesítés” lehetne, amelyről az imént derült ki, hogy nem járható.

2. A másik – logikus? – lehetőség az volna, hogy az ökológiai környezetnek épp azokat a tényezőit változtassuk meg, amelyek a nyelvcserét az elmúlt évtizedekben előidézték. Csak hogy ez történelmi anakronizmus, mert hogyan lehetne ma semlegesíteni, illetve visszafordítani a mezőgazdaság átalakítását vagy a szocialista iparosítást, hogy csak a legfontosabb ökológiai tényezőket említsük? Pierre Bourdieu⁴-nek igaz van, amikor azt írja, hogy „nem lehet egy nyelvi kompetencia értékét megmenteni anélkül, hogy megmentenénk a piacot is, vagyis a termelők/fogyasztók termelésének politikai és társadalmi feltételeit”(Idézi: Kontra 2010: 22). Márpedig a csángók hagyományos életvilágának megmentése lehetetlen, az a „piac”, amely ezt a nyelvet fenntartotta, odalett.

3. Nyilvánvaló tehát, hogy a történelem kerekének visszafordítása helyett az ökológiai környezet korszerű átalakításában, a globalizációs kihívások felvállalásában kell/lehet gondolkodni. Ezt a cselekvési tervet azonban a magyar alkalmazott nyelvészet elmulasztotta elméletileg megalapozni. Jelen pillanatban nem tudjuk megválaszolni a következő kérdéseket: a társadalmi-gazdasági és kulturális ökológiai környezet megváltoztatása hogyan hat(na) vissza a moldvai csángók hagyományos nyelvére és hagyományos kultúrájára? a modernizációs folyamatokba való beavatkozással hogyan érjük el a kitűzött alapcél, a veszélyeztetett nyelv megmentését? (De hogyan is válaszolhatnának erre a kérdésre a magyar nyelvészek, amikor még az előző, a szemük előtt lezajlott fázisnak, magának a csángók nyelvcserejének mozgatórugóit sem értették meg, tehát nem is írták le?)

Következtetésként megfogalmazhatjuk, hogy a csángók nyelvcserejének soktényezős folyamatát nem lehet egy-két tényező részleges alakításával hathatósan befolyásolni. Ezt meggyőzően bizonyította be a *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében* című 2004-ben Budapesten megjelent kötet (Kiss szerk. 2004) néhány nyelvészológiai tanulmánya, amelyeket Bodó Csanád és a vele együtt szociolingvisztikai kutatásokat végző többi fiatal kutató jelentetett meg.

Az ökológiai környezet megváltoztatásának nyelvi ideológiája tehát utópisztikusnak bizonyul. Ez a magyar oldalról jövő ideológia – legalábbis csángóföldi vonatkozásban – elméletileg megalapozatlan, és gyakorlatba ültetésének eddigi kísérletei is csírájukban haltak el.

A Csángóföld modernizációjának kérdése azonban mindenféle nyelvi tervezéstől függetlenül megoldódni látszik. Csak hogy azok a modernizációs folyamatok, amelyek hitelesen, természetes módon illeszkednek a régió ökológiai rendszerének egészébe, a hagyományos csángó nyelvet és kultúrát belátható időn belül felszámolják. A hagyományos kultúráról való önkéntes lemondás is része ennek a folyamatnak (erről lásd: Tánzos 1995: 51–68, 1996: 174–189, 2007: 379–388).

3.3. Egy másik gyakorlati célkitűzés: a nyelv megörökítése

Ha a nyelvet nem lehet már megmenteni, ha a nyelvfenntartás nem lehetséges, akkor a nyelvet a beszélőktől független kulturális értéként meghatározó nyelv felfogás szerint az egyetlen teendő a kihalás előtt álló nyelv megörökítése. Ma a világ sok jelentős nyelvésze vélekedik úgy, hogy a kellő szakmai távolságtartással végzett megörökítés a nyelvészek kötelező feladata (erről összefoglaló igénnyel: Kontra 2010: 20–23).

A nyelv megörökítését először a leíró nyelvtudomány tűzte ki célul. Az eredetkutató romantikus nyelvészkedés után (Gegő Elek, Jerney János), miután a pozitivisták tudományos szemlélet az 1880-as években egyeduralkodóvá vált Magyarországon, a

⁴ Pierre Bourdieu 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Mass., Harvard University Press, 57.

moldvai csángók nyelvének leírását különböző célokkal és különböző módszerekkel végezték a kutatók. A 19. század utolsó évtizedei (Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát, Rubinyi Mózes), a századforduló (Weigand Gustav, Yrjö Wichmann) és a két világháború közötti időszak (Csúry Bálint) nagy nyelvészeinek munkássága mellett ide sorolhatjuk a kolozsvári nyelvöldrajzi iskola (Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, Vámszer Márta, Murádin László és mások) által 1949 után képviselt eszmeiségét is, hiszen utóbbi esetében a fonetikus lejegyzéssel, előre kidolgozott kérdőívek alapján történő nyelvi adatgyűjtés és a nyelvi atlaszban való rendszerszerű közzététel igénye alapvetően leíró jellegű volt, bár ezek alapján kétségkívül sikerült megoldani olyan kérdéseket, amelyek történeti és összehasonlító történeti kutatásokat igényeltek (például a csángók eredetének és belső nyelvi és néprajzi tagolódásának vonatkozásában).

A leíró nyelvészet tisztelte a nyelvi adatot, de lehetőségeinek a technika szabott határt. Az ötvenes évek legelején a nyelvöldrajzi vizsgálatokat végző kolozsvári nyelvészek sóvárogva tekintettek a folkloristákra, akiknek már volt magnójuk, míg ők ennek híján képtelenek voltak a csángó nyelv szupraszegmentális elemeit vizsgálni vagy szövegtani kutatásokat végezni (Márton 1954: 379–380). A technikai behatároltság egy másik megnyilvánulása volt az is, hogy a nagy erőfeszítéssel, 1949–1962 között összegyűjtött *Csángó Atlasz* két kötetben közzétett anyaga a gyenge nyomdai kivitelezés miatt nehezen használható. Így az 1950-es évekbeli nyelvöldrajzi gyűjtés anyagának mai elektronikus feldolgozása igen időszzerű, és a benne rejlő lehetőségek igen nagyok. (A feldolgozás kezdetét jelző első CD-ROM kiadvány: Bodó–Vargha 2007. Az elektronikus feldolgozás lehetőségeiről lásd még: Bodó 2007b, Bodó–Vargha 2008).

4. A nyelvi liberalizmus új perspektívái és kérdőjelei

A nyelvet eleve adott kész abszolútumként tételező tradicionális nyelvészeti paradigmával szemben az utóbbi két évtizedben a csángók nyelvének kutatása terén is megerősödtek azok az újabb nyelvfelfogások, amelyek nem a priori fogalmakból indultak ki, hanem az élő nyelvi helyzetekre, azaz a nyelv gyakorlati működésére, a nyelv és ember kapcsolatára helyezték a hangsúlyt. Mivel ez a nyelvszemlélet csaknem minden minden ponton – azaz mind elméleti, mind gyakorlati kutatás-módszertani, mind ideológiai téren – szembe fordult az addig szerves módon alakult nyelvészeti tradíciókkal, és saját módszertanát kizárólag az élő nyelvi jelenségekből kiindulva kívánta alakítani, ezért ezt az új irányultságot a továbbiakban nyelvi liberalizmusnak nevezem, még akkor is, ha nem egységes nyelvfelfogásról és semmiképpen nem teljes elméleti-módszertani rendszerről van szó.

A liberális nyelvfelfogás képviselői azonban néhány alapelvben egyetértenek:

1. A nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem szubsztancia. Minden nyelv szerves módon hozzátartozik egy kultúrához, a kultúrát létrehozó és működtető közösséghez, azaz a nyelv voltaképpen csakis ebben él.

2. Nincsenek eleve adott, logikai megalapozottságú nyelvi kategorizációk. A nyelvi variabilitás mindig természetes válasz a környezeti kihívásokra, tehát nincsen olyan abszolút nyelv (például egységes nemzeti nyelv vagy nagyobb időtávlatban állandó nyelvjárás), amelyhez a nyelvi változásokat mérni, értékelni lehetne.

3. A nyelvi változások mindig belső funkcionális okokra vezethetők vissza, azaz ezeket a változásokat nem értelmiségi irányítják. Az értelmiségnek nincs is jogalapja kívülről beavatkozni a nyelvi folyamatokba.

4. Az értelmiség által nyelvnek tulajdonított szimbolikus értékjelentések csak tulajdonított jelentések, amelyeknek nincs köztük a nyelv valós funkcióihoz. Ugyanakkor ezek a megalapozatlanul és etikailag jogtalanul létrehozott, csak virtuálisan létező érték-

jelentések veszélyesek, mert a nyelvi nacionalizmus forrásai lehetnek. A nyelv és nemzet kapcsolat nem létezik.

5. A nyelvtörténeti kérdések lényegtelenek, mert a nyelv minden korban betölti a maga funkcióját, és ennek megfelelően a funkciójukat veszített nyelvi elemek maguktól eltűnnek, vizsgálatukkal tehát nem is érdemes foglalkozni.

A nyelvi liberalizmusnak ezeket a tételei az elmúlt húsz évben a moldvai csángók nyelvére vonatkozó nyelvtudományi, oktatás- és egyházpolitikai diskurzusokban is megjelentek. Időszerű tehát összefoglalni a legfontosabb kérdésekre adott liberális válaszokat, megvilágítva azt a kontextust is, ahogyan ezek az eszmék más nyelvvideológiákhoz valamint az élő csángó nyelvi gyakorlathoz viszonyulnak.

4.1. A nyelvi besorolás kérdése: van-e csángó nyelv?

A nyelvi liberalizmus tiszteletben tartja a beszélők által megfogalmazott „se nem román, se nem magyar” opciót, és nem mondja a csángók nyelvét sem magyarnak, sem a magyar nyelv egyik dialektusának. Ezt a vélekedést a pragmatista liberális nyelvvideológiák nemcsak elméletileg alapozzák meg (az abszolút, a priori nyelvfelfogások elutasítása, dekonstrukciója), hanem mindenekelőtt arra a népi vélekedésre hivatkoznak hangsúlyosan, hogy a beszélők egy része sem nevezi saját nyelvét magyarnak, hanem inkább csángónak.

A népi öndefinícióra való hivatkozás azonban több vonatkozásban is sántít: 1. A moldvai csángók körében a magyartól való elhatárolódást kifejező *csángó* lingvonima célja a Kárpát-medencei magyarságtól való gyakorlati, tehát az egységes magyar nyelven belüli megkülönböztetés, nem pedig a nyelvi egység ideologikus kikezdése. 2. A csángók a maguk nyelvét csak ideologikus beszédben (például egy népszámlálási kérdezőbiztos vagy egy idegenből jött kutató előtt) nevezik *csángónak*, a hétköznapi, nem ideologikus nyelvhasználatban legtöbbször úgy nyilatkoznak, hogy ők „magyarul” beszélnek és a nyelvüket is *magyarnak* nevezik (*magyarul*, *magyar szóval*, *magyar beszéddel*, *magyarosan* stb.). (Szilágyi N. Sándor néprajzi interjúk nem ideologikus megnyilatkozásait statisztikailag elemezve jutott erre a következtetésre: Szilágyi N. 2002: 85–86. Bodó Csanád több falura kiterjedő terepkutatás alapján mutatta ki, hogy a magukat nem románnak valló beszélők variábilisan használják a különböző lingvonimákat: Bodó 2005: 293–307). 3. A *csángó* etnonima eredetileg csak a Bákó környéki nem székely falvakra (ún. „déli csángók”) vonatkozott, azaz mind a Szeret, a Tázló és a Tatros menti székely eredetű katolikusok (ún. „székelyes csángók”), mind a Románvásár környéki középkori magyar népesség (ún. „északi csángók”) a leghatározottabban elhatárolódott attól, hogy őket mások *csángónak* nevezzék. (A székely eredetű csoportok attitűdbeli különbözőségéről lásd: Pávai 1999: 79; Tánczos 2000: 141; Bodó 2005: 294). Ma ugyan úgy tűnik, hogy a moldvai katolikusok egésze elfogadni látszik a *csángó* megnevezést, de ez a folyamat külső hatás eredménye, azaz a népcsoport valós belső tagolódását nem ismerő székelység, a magyar média stb. egységesítő szemléletét fejezi ki. A *csángó* terminus történetileg soha nem volt a teljes népcsoport egységes belső neve, és ma is csak a magyarságon belüli megkülönböztetésre szolgál a nyelvhez és etnicitáshoz való ideologikus megnyilatkozásokban. A szó egységes lingvonimaként való használata egy külső nyelvvideológiai szemlélet erőltetett érvényesítése jegyében semmiképpen nem indokolt.

Ezen a ponton a liberális nyelvvideológia sajátos módon találkozik a csángókra vonatkozó román nacionalista nyelvvideológiával. Utóbbi, amely szintén hallani sem akar arról, hogy a csángók magyarul beszélnének, nem teoretikusan közeledik a kérdéshez és nem is a belső önmegnevezés nem magyar (csángó) voltát hangsúlyozza, hanem a nyelvi kevertséget, nyelvi meghatározhatatlanságot tekinti a moldvai katolikusok által beszélt népnyelv fő jellemzőjének. A „korcsitúra”, a „madárnyelv”, a „különös idióma”, a „tal-

meş-balmeş” és a többi ehhez hasonló megbélyegző lingvonimák mögött az a szemlélet húzódik meg, hogy ebbe a neveltséges tájnyelvbe akár magyar elemek is bekerülhettek valaha (ezt nacionalista magyar papok moldvai működésének, esetleg székely nyelvi hatásnak tulajdonítják), de alapvetően szó sincs arról, hogy a nyelv magyar lenne, a „korcsitúra” idióma ugyanúgy lehet román is. Ha tehát a katolikus egyház kanonikus rendelkezései anyanyelvi misézést írnak elő, és ha ehhez a hívek egészen kis töredéke nagyon ragaszkodik, akkor természetesen a helyi püspökség tisztje, joga és kötelessége, kidolgozni a mise nyelvét ezen a nyelven, eldöntve természetesen azt is, hogy mi a hívek voltaképpen vallásos anyanyelve. (A moldvai katolikus egyház nyelvi „logikájáról” és a magyar misét kérő híveihez való jogszerűtlen viszonyulásáról lásd: Szilágyi N. 2006: 107–112) A jászvásári püspökség, amikor – a magyar nyelvészeti liberalizmushoz hasonlóan – a csángók nyelvét önálló nyelvnek fogja fel, és ezáltal leválasztja azt a magyar köznyelvről, arra hivatkozik, hogy a magyar mise celebrálásával épp a csángók jogait sértenék meg, és így az őket ért kulturális, ideológiai hatás veszélyeztetné valódi anyanyelvüket. (Szilágyi N. 2006: 111)

Az az álláspont, miszerint a csángók nem magyarul, hanem *csángóul* beszélnek, további kérdéseket is felvet. Esetünkben a probléma nem elsősorban teoretikus-ideologikus jellegű – a kérdés természetesen így feltéve is jogszerű: ha a beszélők fölötti, egységes nemzeti nyelv létének nincs szemléleti alapja, akkor milyen szemléleti alapja van a beszélők feletti egységes csángó nyelv létezésének? –, hanem inkább gyakorlati természetű. Lévén, hogy Moldvában óriási, már-már a megértés határáig menő különbségek vannak a beszélt magyar nyelvi változatok között, ez gyakorlatilag is megkérdőjelezi a csángó nyelvközösség (illetőleg: az egységes csángó nyelvjárási régió) létét is: milyen nyelven kell a „magyaróra” programban a gyermekeket tanítani? milyen nyelven kell a tankönyveket szerkeszteni? milyen nyelven kellene misézni? stb. (A nyelvközösséget Tolcsvai Nagy Gábor az egy nyelvet anyanyelvükként beszélők közösségeként határozza meg: Tolcsvai Nagy 2009: 76).

Ebben az ideológiai-politikai kontextusban az önálló csángó nyelv tételezése tehát a korszerű európai jogi paradigmát jelenti, a moldvai magyar dialektus feltételezése ezzel szemben a „kollektivista” (értsd: nacionalista) paradigma. Csakhogy a csángó nyelvet védő, a nemzeti nyelveket dekonstruáló „européer liberális” jogi paradigma képviselőinek azzal a liberális eszmerendszeren belül megoldhatatlan gyakorlati problémával kell szembenéznük, hogy – amint ezt előbb láttuk – maguk a csángók azok, akik nem akarják a saját anyanyelvüket intézményes keretek között használni és megtanulni, mert ezt a nyelvet csökkent értékűnek vélik, aminek alapján a hivatalos intézmények által propagált nyelvi stigmatizációt is elfogadják, és megalapozottnak tekintik.

A liberális nyelvideológia eme buktatójának a nyelvészek is tudatában vannak: Jan Bloomert egy szociolingvisztikai nyelvészeti szimpozionon (2002) azt hánnya a veszélyeztetett nyelveket védő nyelvészek, az ún. „nyelvi jogi paradigma” képviselői (pl. Tove Skutnabb-Kangas, Robert Phillipson) szemére, hogy amikor az őshonos nyelveket az oktatás és közélet nyelveként favorizálják, ezzel megakadályozzák az érintett csoportokat a társadalmi mobilitásban. (Idézi: Kontra 2010: 23.) A csángók, akik – nem csekély áldozatot hozva – magyarul akarnak tanulni, ezt azért teszik, mert a magyarországi vagy az erdélyi magyar társadalmi-kulturális közegben akarnak érvényesülni. (Erről a nyelvpszichológiai magatartásról bővebben: Tánczos 2008. 8–10.) Úgy is fogalmazhatunk, hogy amikor a csángók „igaz románul” (kivételesen mindenki), illetve emellett „igaz magyarul is” (ma már egy elég jelentős csángó kisebbség) is akarnak tanulni, akkor ők maguk lesznek azok, akik nem támogatják a nyelvfenntartó oktatást, érte ezalatt a helyi tájnyelvet, az ún. „csángó nyelvet” (már amennyiben ilyen

létezik). Azt, hogy ehhez a döntéshez, ami végső soron saját nyelvi kultúrájuk feladását jelenti, joguk van, liberális alapon elég nehéz volna megkérdőjelezni.

Ez az önellentmondás akkor válik nyilvánvalóvá, ha szembehelyezzük azokkal a nyelvvideológiákkal, amelyek az egyén nyelvcseréhez való jogát és a személyes identitáshoz való jogot védelmezve, nem tartják jogszerűnek a privát etnicitás közintézmények általi támogatását, és ennek megfelelően azt is helyeslik, ha egy társadalomban az oktatást is a nyelvcserre szolgálatába állítják, vagyis ha az iskolákban is megvalósítják az oktatási nyelvirtást. Például John Edwards kanadai nyelvész írta 1984-ben: „[A nyelvfenntartó oktatás] direkt adminisztratív beavatkozás az identitás megtartásába, vagyis azt a nézetet tükrözi, hogy a sokféleség nemcsak helyeslendő, hanem támogatása a hivatalos politika szintjére emelendő.” J. Edwards ilyen értelmű nézeteit Kontra Miklós ismerteti, egyszersmind rámutatva arra is, hogy ez a nyelvvideológia figyelmen kívül hagyja a hatalom és az erőszak kérdéseit (Kontra 2010: 24–25). Márpedig az erőszak és a megfélemlítés tényezője a moldvai csángók nyelvcseréjében is igen lényeges szerepet játszott, ezt tanúsítják az 1830-as évek óta folyamatosan érkező tudósítások. Ilyen körülmények között a Moldvában zajló nyelvcserét nem lehet, illetve nem szabad választásnak, valamiféle természetes jelenségnek tekinteni. Az a nyelvész, aki azért, hogy saját merőben elméleti nyelvpolitikai modelljét működőképesnek higgye, eltekint az erőszak és a megfélemlítés külső körülményétől, attól, hogy adott esetben a nyelvcserre kikényszerítéséről (is!) szó van, nemcsak tájékozatlan (ehhez talán még volna joga), de etikátlan is. Úgy tűnik tehát, hogy a liberális nyelvvideológiákat a hatalmi erőszaktól évszázadok óta meghatározott „csángó nyelv” vonatkozásában csak némi cinizmus árán lehet működtetni.

A paradox helyzet kialakulása szükségszerű, hiszen az ún. „csángó nyelv” tételezése ugyanúgy nem liberális képzet, mint a nemzeti nyelvek vagy ezek dialektusainak elméleti és gyakorlati „megszerkesztése”. Nem lehet úgy szembehelyezkedni az egyik „kollektivista” ideológiával (nemzeti nyelv, dialektusok stb.), hogy ez a szembehelyezkedés maga is „kollektivista” jellegű legyen („csángó nyelv”), amely ráadásul gyakorlati vonatkozásban sem állja meg a helyét (nagy nyelvi különbségek Moldvában, a beszélők elutasító magatartása az ún. „csángó nyelvvel” szemben stb.).

4.2. A „csángómentés” elutasítása

A kutatás tárgyához való viszonyulás etikai kérdése minden társadalomtudomány örök dilemmája. Az egészen sajátos helyzetben lévő moldvai csángók esetében a nyelvi és kulturális veszélyeztetettség tagadhatatlan ténye – mindenekelőtt a saját értelmiség hiánya – különösen élesen vetette fel ezt a kérdést. A Kárpát-medencei magyar értelmiség nagyobbik része a 19. század középső harmada óta sokszor kinyilvánította, hogy cselekvően kíván beavatkozni a moldvai nyelvi asszimilációs folyamatokba, és kívánatosnak tartaná, ha ezek a folyamatok leállnának, illetve visszafordulnának. Gyakorlatilag azonban hathatós külső beavatkozásra alig volt lehetőség, aminek az lett az eredménye, hogy a román nacionalizmus szolgálatában álló helyi egyházi és világi értelmiség, a természetes nyelvi asszimilációs folyamatokra ráerősítve, mára a teljes népcsoportot a nyelvcserre utolsó stádiumába juttatta.

A beavatkozás gyakorlati lehetőségei ma is erősen korlátozottak, tehát a liberális nyelvészeti ideológiák ezzel kapcsolatos mai kérdésfelvetései merőben elméletinek tűnnek. Ennek ellenére érdemes kitérni rájuk, egyfelől azért, mert a moldvai csángók nyelvi helyzetének elemzése sok vonatkozásban valóban újszerű nyelvészeti következtetésekkel kecsegtet, másfelől azért, mert ezekre a felvetett kérdésekre a gyakorlat szintjén is választ kell adni.

A „nyelvi skanzen” – előbb részben már tárgyalt – etikai vonatkozását illetően a liberális nyelvi ideológia határozott álláspontja az, hogy jogi szempontból maga a beszélő ember mindig fontosabb a nyelvénél, következésképpen a nyelvésznek hagynia kell, hogy a beszélők saját jól felfogott kommunikatív gyakorlatukat követve veszítsék/veszejtsék el a nyelvüket. Más szóval: magukat *a csángókat* kellene/lehetne menteni, nem pedig a csángók *nyelvét*. Ebből a nyelvészeti perspektívából nagyon élesen fogalmazódik meg az a jogi és etikai természetű vád, hogy a kollektivista eszméket valló magyar értelmiség egy túlhaladott 19. századi szemlélet jegyében paternalista módon cselekszik akkor, amikor a nyelvet és hagyományos kultúrát a beszélők akarata ellenére kívánja megmenteni. (Az elméleti kérdés összefoglalása a csángókra is vonatkoztatva: Kontra 2010: 22–23). A másik oldalról viszont ugyanilyen éles az „elefántcsonttorony” magatartás elutasítása és etikátlannak minősítése. (Erről a szembenállásról lásd: Tánczos 2001: 53–62).

A beavatkozás gyakorlati lehetetlenségét ismervén, kérdés, hogy a liberális nyelvideológia nem dimenzionálja-e túl a „csángómentő” nyelvideológiában rejlő valós „veszélyeket” és a kérdés jogi-etikai vonatkozását. A „csángómentő” alkalmazott nyelvészetnek ugyanis – amint előbb már láttuk – ma igen kevés esélye van arra, hogy Moldvában valódi „veszélyforrássá” legyen és a nyelvi közösséggel szemben etikai vétséget követhessen el. Ebben hinni kétségekívül dicséretes, a nyelvészet etikai kérdéseire való lelkiismeretes hozzáállás jele, de a nyelvészek részéről talán mégis naiv szakmai optimizmus. Úgy tűnik, mintha a nyelvészeti liberalizmus híveinek nem is magával a problémával, hanem a problémát *másként látó* nyelvész kollégákkal és a politikusokkal volna bajuk. A moldvai csángók vonatkozásában Kontra Miklós is túldimenzionálja a nyelvészek gyakorlati lehetőségeit, az általuk teremthető „veszedelmeket”, amikor erről az etikai kérdéstről Salikoko Mufwene-re hivatkozva, vele egyetértően így elmélkedik: „Mufwene szerintem jogosan kérdezi, hogy azok a nyelvészek, akik a veszélyeztetett nyelvek megőrzése vagy megörökítése mellett érvelnek, milyen gazdasági alternatívákat ajánlanak e nyelv beszélőinek? Hiszen a veszélyeztetett nyelvek megőrzése a társadalmi-gazdasági ökológiai változások nélkül a beszélők anyagi romba döntéséhez vezethet. Hogyan lehet fenntartani egy nyelvet anélkül, hogy a beszélők aspirációit ne ölnék ki? Milyen természetes körülmények kellene a két- vagy többnyelvűség fenntartásához? Netán azt hiszik a nyelvészek, hogy a nyelvi veszélyeztetettség fogas kérdéseire a globalizáció feladás/elkerülése a válasz?” (Kontra 2010: 21).

Végezetül megemlítendő, hogy a nyelvészeti liberalizmus kritikája nemcsak a nyelvi beavatkozások jogi-etikai vonatkozására, hanem gyakorlati hatékonyságára is kiterjed. A beavatkozások ellenzői úgy vélik, hogy mivel az ún. „csángómentők” hibásan szemlélik a nyelvi folyamatok valós természetét, tevékenységük nem vezet a kívánt eredményre.

4.3. Az értékharító magatartás

A liberális nyelvideológia és nyelvpolitika a nyelvi asszimilációs folyamatokat igyekszik „természetesnek” tekinteni, olyanoknak, amelyek magából a nyelvi ökológiai rendszer működéséből logikusan következnek. Mivel a rendszer egészébe a hatalmi viszonyok is „szerves módon” beletartoznak, ez az eszmerendszer nem szívesen vesz tudomást a hatalmi erőszak jelenlétéről, és hajlamos akkor is „szabad választásról” beszélni, amikor messzemenően nem erről van szó. A liberális modernizáció hívei és a „laissez faire” elvét doktrinér módon alkalmazva még a nyelvhalált is szívesen mondják „természetesnek”, szükségszerűnek, a modernizáció szempontjából célszerűnek stb. E hozzáállás következményeként elutasítják mind a nyelvnek tulajdonított szimbolikus értékeket (szép, archaikus, egzotikus stb.), mind a nyelvi asszimiláció jelenségeihez való érzelmi viszonyulásokat, hiszen minden értéktulajdonítás és értékkel való azonosulás mögött kollektivista, tehát nem liberális eszmék húzódnak meg.

A fenti ideológiai premisszák alapján a nyelvi liberalizmus elhatárolódik a nyelvi veszélyeztetettség tudatosításától is, nem is szólva az ebből származó nyelvi nacionalizmusokról. Ez nyelvvideológia végső soron természetesnek és fájdalommentesnek tekinti a nyelvi asszimilációt, és a nyelvi egyenlőtlenségi helyzetek érzelemmentes elfogadásában látja a megoldást.

A nyelvi asszimiláció, nyelvcsere vizsgálata nem témája a liberális szemléletű nyelvészeti kutatásoknak, sőt ez az ideológia nem egyszer kifejezetten tagadja azt is, hogy nyelvi asszimilációs folyamatok egyáltalán léteznének Moldvában. Ennek az ideológiának a lecsapódása a „román csángók” és „magyar csángók” megkülönböztetés is, ti. ezzel a kategorizációval kikerülhető a nyelvi románosodás kényes kérdésének felvetése. (Például Stan–Weber 1998, illetve ennek kritikai recenziója: Tánzos 1998: 181–195.) A nyelvi asszimiláció tagadásának egyik kifejeződése az is, ha úgy tekintünk a sajátos csángó nyelvet és sajátos csángó identitást ki nem mutató román népszámlálási eredményekre mint az egyetlen jogszerű és hivatalos hozzáállásra a csángó kérdéshez. A csángó kérdés ilyenén kezelése a nyugat-európai tudományos és diplomáciai életben – és természetesen a román nacionalista oldalon – szinte általánosnak mondható.

Ma, amikor a nyelvcsere felgyorsulása mindenki számára nyilvánvaló, kissé időse-rűtlennek hat komoly tudományos diskurzusban a „kiegyensúlyozott kétnyelvűség” gondolatát felvetni. Ez az utópikus elképzelés is a liberális konfliktuskezelés egyik leggyakrabban alkalmazott módjának, mégpedig az egyenlőség virtuális megteremtésének egyik eszmei megnyilvánulása. Mivel előszeretettel hangoztatott elvről van szó, emiatt a csángó nyelvvideológiák világában is számolnunk kell vele: vannak „magyar csángók”, vannak „román csángók” – éljenek békében egymás mellett; vannak magyar nacionalisták is, vannak román nacionalisták is – harcoljunk közösen ellenük; nekünk is vannak múltbeli sérelmeink, nekik is vannak múltbeli sérelmeik – felejtjük hát el őket közösen; a csángók tanuljanak meg románul és tanulják meg a saját nyelvüket is – legyenek ily módon teljes értékű emberek stb. A gond ezekkel a szép eszmékkel rendszerint az, hogy a megteremtett egyenlőség csupán az eszmék szintjén, tehát csak virtuálisan létezik, a valóságban pedig rendszerint erős egyenlőtlenségi helyzetek állnak fenn, amelyeket épp ezekkel az utópikus teóriákkal lehet elfedni. (Lehet, hogy ezek az elméletek épp ezért bizonyulnak olyan hasznosnak a politikusok számára?)

A moldvai csángók nyelvére vonatkozóan a Joshua Fishmann-féle bilingvis diglosszia (sőt esetleg triglosszia!)⁵ teóriájaként ismert elméletnek a lecsapódása volt az a felvetés, hogy amennyiben a moldvai csángók nyelvhasználatára vonatkozóan sikerülne kidolgozni ennek gyakorlati modelljét és kodifikálni, majd megerősíteni az egyes nyelvváltozatokat, ez megállíthatná az erőteljes nyelvi asszimilációs folyamatokat, és gyakorlatilag is megmentheti a szórványhelyzetbe került, és erősen stigmatizált moldvai magyar nyelvváltozatokat. A csángókkal foglalkozó magyar nyelvészek közül

⁵ A diglosszia klasszikus értelemben, Charles A. Ferguson szerint a beszélőnek azt a képességét és beszélesi gyakorlatát jelenti, hogy a beszédhelyzetnek megfelelően képes váltogatni a köznyelvet (E változat) és anyanyelvjárását (K változat). (Lásd: Ch. Ferguson: Diglosszia. In: Pap Mária–Szépe György szerk. 1975. *Társadalom és nyelv*. Budapest, 291–317.) Joshua Fishmann szerint a diglosszia sajátos esete, amikor az anyanyelvjárás (K változat) mellett egy ettől különböző idegen államnyelv lesz az E változat. (Lásd: J. Fishmann: Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilinguism. In: *Journal of Social Issues* XXIII. 1967/2: 29–38.) A moldvai csángóban elképzelhető a fenti helyzet, sőt itt triglossziát jelenthet az az eset, amikor valaki ismer és használ egy kevert anyanyelvjárását (K változat), továbbá ismeri és használja mind a magyar, mind a román nyelv sztenderd változatait (E1 és E2 nyelvváltozat) is.

Sándor Klára képviselte ezt az álláspontot. (Sándor 1996, 2000). Ezeknek az utópikus elképzeléseknek az volt a hátrányos következményük, hogy elterelték a figyelmet a moldvai csángók között zajló valós asszimilációs folyamatokról és a nyelvi tervezés szükségességéről. A diglosszia gyakorlati működőképessége és a nyelvi egyensúlyi helyzet kialakítása kapcsán Péntek János már az erdélyi magyar nyelvjárásokról szólva is erős kételyeket fogalmazott meg (Péntek 2001: 161–165), tehát egy ilyesféle modell működésének Moldvában nyilvánvalóan még ennyi esélye sincs. A nyelvészeti utópiák utópikus jellege akkor vált valóban nyilvánvalóvá, amikor az ezredforduló táján tényleges szociolingvisztikai kutatásokra került sor, és ennek nyomán a csángóföldi nyelvi folyamatok megítélésében egy realiztikusabb szemlélet vált meghatározóvá (Bodó–Heltai–Tarsoly 2003: 67–72; Bodó 2004: 37–66, 2005: 293–307, 2006: 89–106, 2007a: 160–174, 2007c: 123–142; Bodó–Eriş 2004: 67–96; Heltai 2004: 125–135; Heltai–Tarsoly 2004: 118–124; Benő 2004: 23–36 stb.).

A valóságban nem egyenlő minőségek egyenlőnek nyilvánítása a legveszedelmesebb ideológiai elfogultságok közé tartozik, és a gyakorlat szintjén romboló hatása lehet. Alkalmas arra, hogy ennek leple alatt a valóságban a legnagyobb egyenlőtlenségek újratermelődhessenek. Továbbá alkalmas a másként gondolkodók diabolizálására, kirekesztésére is, arra, hogy a nyelvi jogvédelem valós formáit nacionalistának, szélsőségesnek minősíthessék. Aki nem akar békét, egyenlőséget, az szélsőséges. Így az ún. „csángómentők” lesznek azok, akik nyelvi agressziókat követnek el, a kollektívizmust szem előtt tartva az egyént elhanyagolják, kihasználják, archaizmusokat őrző csángó „vademberként” kezelik; gyakorlati tevékenységük nem hatékony, utópisztikus eszméisen alapszik, tudományosan mondott szemléletük korszerűtlen, dilettáns stb. Ez az ideológia ugyanakkor alkalmas önmagunk heroizálására és martirizálására is, hiszen ebben a paradigmában a népek és nyelvek békés egymás mellett élését és egyenlőségét hirdető európeerek, a haladó eszméiséget képviselők lesznek a hősök, az egyenlőtlenségi helyzet felmutatói pedig a retrográdok, a nacionalisták, a maradiak, a haladás kerékkötői, akiknek a történelem sülyesztőiben volna a helyük, de akik veszedelmesek, tehát a velük folytatott harc legitim. (Mintha csak az ötvenes évek jelzőit hallanánk, ami nem is véletlen, hiszen ez az „európeének” mondott egalitarizmusnak sok köze van a kommunizmus internacionalizmusához.)

A nemzet és nyelv természetes kapcsolatát tagadó, a kapcsolat meglétét hirdetőket diabolizáló magyar nyelvészekről írja Tolcsvai Nagy Gábor, hogy módszereikben anakronisztikusan ezredvégi fogalomértelmezéseket alkalmaznak 19. századi és későbbi történeti jelenségekre és miközben „politikailag korrekt” beszédet követelnek, rendkívül elfogultak: „Az ideológiaellenességet hirdetőik maguk is rendkívül erős ideológiai alapon állnak, egy ideológia keretéből támadják a többi ideológiát. Nem veszik figyelembe a társadalmi, kulturális fogalmak történeti jellegét, az átértelmezések történeti meghatározottságát, az értelmező ember antropológiáját” (Tolcsvai Nagy 2009: 81).

A nyelvi liberalizmus nem egységes eszmerendszer, ab ovo nem is törekszik arra, hogy az legyen, és ennek megfelelően sokféle nyelvészeti módszert alkalmaz valóban liberális sokszínűségben. A liberális szemlélet új perspektívákat nyitott a nyelvészeti kutatások előtt, amelyeknek eredményei a csángó nyelvi tervezést illetően is tanulságosak. Ugyanakkor a nyelvi liberalizmusnak vannak szélsőséges, doktriner ideológiai irányultságai és megnyilvánulásai, amelyeket szükséges tudatosítani.

*

A nyelvi identitás az – egyéni és közösségi – identitás egyik legfőbb tényezője. Tehát a nyelvről való gondolkodás az identitásról való gondolkodás is. Amikor a nyelv-ideológiákról beszélünk, a közösségi identitás szerveződéséről is beszélünk.

Amint láttuk, a csángók nyelvére vonatkozó különböző nyelvvideológiák történeti jellegűek, amint történeti jellegű az identitás alakulása is. Ezért a nyelvvideológiai fogalmak szemantikája is az adott történeti korra jellemző diskurzusok elemzéséből érthető meg.

Örvendetes, hogy a magyar nyelvtudomány ma hajlandó kritikailag reflektálni a csángókkal kapcsolatos saját múltbéli és jelenlegi diskurzusaira.

Irodalom

- Bartha Csilla 2007. Nyelvi attitűdök és a nyelvcsere. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk., 2007. *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár: A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4. I.: 84–101.
- Benda Kálmán szerk., bev., jegyz., 1989. *Moldvai csángó-magyar okmánytár*. I–II. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet (2. kiad.: Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003.)
- Benő Attila 2004. Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. In: Kiss Jenő szerk., 2004. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221.: 23–36.
- Bodó Csanád 2004. Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss Jenő szerk., 2004. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221.: 37–66.
- Bodó Csanád 2005. Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. In: Kinda István – Pozsony Ferenc szerk., 2005. *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 293–307.
- Bodó Csanád 2006. A magyar nyelvpolitika és nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában. In: Diószegi László szerk., 2006. *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 89–106.
- Bodó Csanád 2007a. A moldvai magyar nyelvjárások román kölcsönszórétegének területisége. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk., 2007. *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. I–II*. Kolozsvár: A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4. I.: 160–174.
- Bodó Csanád 2007b. Követéses geolingvisztikai vizsgálat Moldvában. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán szerk., 2007. *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: 37–47.
- Bodó Csanád 2007c. A magyar nyelvi vitalitás területisége Moldvában. In: Zelliger Erzsébet szerk., 2007. *Nyelv, területiség, társadalom*. Budapest: MNyTK. 228.: 123–142.
- Bodó Csanád 2009. „Hamarább, mikor kicsike, oláhul, aztán magyarul.” A nyelvi szocializáció mintái moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattár Helga szerk., 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 339–346.
- Bodó Csanád – Eriş Elvira 2004. A román kölcsönszók használata két moldvai beszélőközösségben. In: Kiss Jenő szerk., 2004. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221.: 67–96.
- Bodó Csanád – Heltai János Imre – Tarsoly Eszter 2003. Nyelvi tervezés Moldvában. In: Drescher J. Attila – Herr Judit szerk., 2003. *A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) kongresszusa nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyú előadásai*. Szekszárd–Pécs–Budapest: PTE és MANYE. 67–72.
- Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára 2007. *Jelenségtérképek a Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlaszából*. Budapest: ELTE, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék (CD-ROM)
- Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára 2008. Régi nyelvatlások – új módszerek. Nyelvtechnológiai eljárások a nyelvföldrajzban. In: *Magyar Nyelv* 104. 2008. 335–351.
- Crystal, David 2000. *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hatos Pál 2009. A csángó irodalom és a „veresség kultúrája”. In: Diószegi László szerk., 2009. *Moldvai csángók és a változó világ*. Budapest – Szombathely: Teleki László Alapítvány – Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ. 75–84.

- Heltai János Imre 2004. A magyar-román nyelvcserével kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben In: Kiss Jenő szerk., 2004. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221.: 125–135.
- Heltai János Imre – Tarsoly Eszter 2004. Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcseréjének elemzésére. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit szerk., 2004. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: 118–125.
- Isohookana – Asunmaa, Tytti Maria 2001. A csángó kisebbségi kultúra Moldvában. *Moldvai Magyarorság XI. 6. (121.): 4–9.* (Jelentés az Európa Tanácshoz)
- Jerney János 1851. *Keleti utazása a Magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845.* Pest: I–II. köt.
- Juhász Dezső 2003. A moldvai nyelvjárási régió. In: Kiss Jenő szerk., 2003. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 307–316.
- Kiss Jenő szerk., 2004. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221. szám,
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet
- Laihonen Petteri 2009. Nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Borbély Anna – Vančonec Kremmer Ildikó – Hattjár Helga szerk., 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 321–330.
- Márton Gyula 1954. A moldvai csángó nyelvjárás atlaszának munkálatairól. In: *Magyar Nyelvőr* LXXVIII. 5–6.: 376–382.
- Márton Gyula 1972. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó
- Pávai István 1999. Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére. In: Pozsony Ferenc szerk., 1999. *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. Budapest: A Magyarországtudományi Könyvtára XXIII. 69–82.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár: Komp-Press, Korunk Baráti Társaság
- Petrás Incze János 1979. Észrevételek a moldvai magyarok ügyében: In: Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: Cantionale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások. Budapest: Szent István Társulat. 1312–1317.
- Sándor Klára 1996. Apró Ábécé – apró esély: A csángók „nyelvélesztésének” lehetőségei és esélyei. In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–67.
- Sándor Klára 2000. National Feeling or Responsibility. The Case of the Csango language revitalization. In: *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. Vol. 19. 1/2. 141–168.
- Stan, Valentin – Weber, Renate é.n.[1998] *The Moldavian Csango*. h.n. [Budapest]
- Szabó T. Attila 1981. A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: Szabó T. Attila szerk., 1981. *Nyelv és irodalom* V. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó. 482–527, 599–609.
- Szilágyi N. Sándor 2002. Despre dialectele ceangăiești din Moldova. *Altera* VIII. 2002. 17–18: 81–89.
- Szilágyi N. Sándor 2006. Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában. In: Diószegi László szerk., 2006. *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 107–112.
- Tampu Ferenc 2009. A moldvai csángókérdés a román képviselők parlamenti felszólalásaiban. In: Diószegi László szerk., 2009. *Moldvai csángók és a változó világ*. Budapest – Szombathely: Teleki László Alapítvány – Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ. 91–99.
- Tánczos Vilmos 1995. A nyelv váltás jelensége a moldvai csángók egyéni imarepertoárjában. *Kétnyelvűség. Nyelv- és kultúrókológiai szaklap*. III. 2.: 51–68.
- Tánczos Vilmos 1996. „Én román akarok lenni!” Csángók Erdélyben – az etnikai, nyelvi, nemzeti identitás kérdései. In: *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. Kolozsvár: Komp-Press, Korunk Baráti Társaság. 174–189.
- Tánczos Vilmos 1998. Egy különös tanulmány a csángókról. In: *Regio* IX. 3.: 181–195. (Angolul: An Unusual Study of the Csángó. In: *Regio*. A review of studies on minorities, politics and society. 2000. 1. 153–170.)

- Tánczos Vilmos 2000. Keletnek megnyílt kapuja. Emlékképek a moldvai csángók szerkezet nélküli kultúrájáról. In: Tánczos Vilmos szerk., 2000 *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. Csíkszereda: Pro-Print Kiadó. Krónika Könyvek. 88–159.
- Tánczos Vilmos 2001. Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája. *Kisebbségkutatás* X. 1.: 53–62.
- Tánczos Vilmos 2004. A moldvai csángók nyelvészeti kutatása. 1945–2004. In: Kiss Jenő szerk., 2004. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 221.: 208–285.
- Tánczos Vilmos 2007. Etnográfusi történetek a csángó nyelvi identitásról. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk., 2007. *Nyelvek és nyelvváltozatok Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. Kolozsvár: II.: 379–388.
- Tánczos Vilmos 2008. Hozzászólás a moldvai csángó „magyarórák” kérdéséhez. In: *Moldvai Magyarság* XVIII. 6 (205): 8–10.
- Tánczos Vilmos 2011. A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben. Kézirat. Megjelenés előtt: In: Vargyas Gábor szerk., 2011. *Párbeszéd a hagyománnyal*. Budapest – Pécs: L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 75–86.
- Tóth István György 1988. Diákok (licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a XVII. században. In: Zombori István szerk., 1988. *Az értelmiség Magyarországon a XVI–XVII. században*. Szeged: 139–147.
- Viviano, Frank – Tomaszewski, Tomasz 2005. In the shadow of Attila. Romania's Csángós cling to fading customs and beliefs–folkways of the nomadic Asians they claim as ancestors. In: *National Geographic* June, 67